

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2025-31-1-1>
 УДК 304:316.752:347.78:378

Назін Хамітов

Відкритість філософії людини, суспільству, культурі, самій собі: сучасність і сценарії майбутнього

В статті ставиться проблема відкритості і закритості філософії. Доводиться, що відкритість філософії є важливим критерієм її академічної доброчесності в освіті і науці. Відкритість філософії усвідомлюється як відкритість людині, суспільству, культурі, самій собі. Відкритість людині дарує філософії гостроту екзистенціальних проблем і робить гуманістичною, відкритість суспільству виводить в сучасну проблематику і робить актуальною, відкритість культурі наповнює свіжим повітрям різних форм творчості. Відкритість філософії самій собі трактується в трьох аспектах. Це, по-перше, відкритість творчим напрацюванням попередників, минулому філософії, її історії. По-друге, це відкритість діяльності сучасників, діалог з ними. По-третє, це відкритість автора самому собі, мужність не лише інтерпретувати інших, а й творити власний світогляд, концепції, стиль. Філософія в її відкритості визначається як культура концептуального мислення, яка робить людину настільки вільною, щоб не платити за успіх самотністю. В цьому контексті філософію можна розуміти як основу світоглядної суб'єктності – стану особистості чи спільноти, у якому цінності, принципи і смисли формуються самостійно. Актуалізація відкритої філософії здатна формувати у суспільстві продуктивний діалог не лише на рівні інтересів, а й цінностей. Такий діалог по-справжньому консолідує еліту країни, а також еліту і народ. Це породжує життєздатний суспільний договір і надає країні бути по-справжньому суверенною та незалежною. В ідеалі це означає моральну красу відносин еліти і народу, справжнє соціальне партнерство, яке робить країну конкурентною в мирний час та стійкою і непереможною – під час війни. Вирізнено три сценарії розвитку української філософії і перспектив її відкритості в майбутньому, які відображають тенденції сучасності і, зрештою, стосуються філософії будь-якої демократичної країни.

Ключові слова: філософія, відкритість, гуманістична відкритість, людина, суспільство, культура, академічна доброчесність, філософ, антропологізм, гуманізм, персоналізм, метаантропологія.

Філософія дає готовність до всякого повороту долі.

Діоген Синопський

Май мужність користуватися власним розумом.

Іммануїл Кант

З видимого пізнавай невидиме.

Григорій Сковорода

Замість вступу. Відкритість і закритість філософії як ключ до розуміння її академічної доброчесності

Філософія – це *сумнів в самоочевидностях*. Цей дивний сумнів надає філософському мисленню особливої шляхетності, креативності й критичності, відрізняючи від мисленневих практик в науковій, релігійній, художній, політичній сферах і роблячи, разом із тим, принципово важливим для них.

Сумнів в самоочевидностях спрямовує філософа до переосмислення аксіом, постулатів, цінностей і принципів, актуалізує нове уявлення про буття – оригінальну онтологію, на основі якої формується антропологія, філософія культури, етика, естетика, соціальна філософія, філософія освіти тощо. Продуктивний сумнів в самоочевидностях породжує нові самоочевидності, які закладаються в основу нового філософського світогляду. Саме це надає сенс критичному мисленню філософії [Конверський 2022], не дозволяє перетворитися на мислення критика, який не бачить нічого окрім критики, породжуючи «культуру скасування» [Khamitov 2024: 128-129].

Сумнів в самоочевидностях і розгортання на цій основі смислових інновацій може єднати філософів у спільноту обраних, незважаючи на змістовну відмінність їх світогляду. Це може актуалізувати філософію на *відкритість* до людини, суспільства, культури, сприяти їх розвитку; але можлива і замкненість філософської спільноти в собі. Будь-яка замкненість в культурі сприяє деградації. Замкненість філософії веде до втрати нею справжньої розумності [Андрущенко 2025], що є одним з факторів суспільної дезорганізації. Натомість відкритість філософії стає важливим чинником організованості, консолідованості і відкритості суспільства [Андрущенко 2018], каталізатором його гуманізму й демократії.

Сказане дозволяє по-новому подивитися на проблему академічної доброчесності у філософії.

Ми багато говоримо про академічну доброчесність у освіті й науці, а також про її осмислення філософією. Настав час досягнути проблему

академічної доброчесності *самої філософії*. Я роблю свідомий акцент: академічна доброчесність *філософії*, а не *у філософії*. У першому випадку ми маємо суб'єкта академічної доброчесності, що може вільно обирати її, володіти нею і транслювати назовні, а в другому – це її об'єкт, те явище культури, якому доброчесність приписується ззовні. Приписане ззовні, спущене «згори» не може бути справжнім, особливо в академічній сфері, більше того, у сфері *академічної філософії* [Хамітов 2022].

В чому полягає академічна доброчесність *самої філософії*? Дозволю собі висунути припущення: не лише у глибині, а й у справжній відкритості. Відкритості людині, суспільству, культурі. Відкритість людині дарує філософії гостроту екзистенціальних проблем і робить гуманістичною, відкритість суспільству виводить в сучасну проблематику і робить актуальною, відкритість культурі наповнює свіжим повітрям різних форм творчості.

При цьому відкритість філософії, яка торує її академічну доброчесність, означає й *відкритість самій собі*. Що таке відкритість філософії самій собі? Це, по-перше, відкритість творчим напрацюванням попередників, минулому філософії, її історії. По-друге, це відкритість діяльності сучасників, діалог з ними. По-третє, це відкритість автора самому собі, мужність не лише інтерпретувати інших, а й творити власний світогляд, концепції, стиль.

Відкритість філософії в усій її багатогранності породжує таку академічну доброчесність, яка здатна породжувати академічну харизму – викликати глибинну довіру до філософа як сумлінного вченого, яскравого викладача, оригінального автора, що зумовлює його авторитетність й репутацію [Шашкова, & Крилова 2023; Крилова, С., & Крилова, В. 2023].

Зрозуміло, що відкритість філософії – це відкритість *філософа*. Така відкритість завжди має персональний характер і персональну відповідальність. Не існує відкритості філософії взагалі, існує відкритість окремих філософів і спільнот, які вони ініціюють і представляють. При цьому, говорячи про відкритість філософів й відкритість філософських напрямів і шкіл, напевно, ми можемо ставити питання про загальну тенденцію відкритості філософії тієї чи іншої країни в певну епоху. В сучасному світі слід ставити питання й про відкритість філософії як *академічної інституції (системи академічних інституцій)*, що дозволяє говорити про її академічну доброчесність в контексті інституційності [Бойченко 2019] і створює особливі виміри суспільної відповідальності.

При цьому важливо пам'ятати, що відкритість філософії дається не назавжди, вона постійно змінюється у часі – і кількісно, і якісно.

Необхідність розвивати сучасну українську філософську мову спонукає нас до чіткості формулювання. Про яку відкритість філософії йде мова: це відкритість *комусь (чомусь)* чи відкритість *до когось (чогось)*,

або відкритість *для* когось (чогось)? Вважаю, що в контексті даного дослідження коректніше говорити про перший варіант, артикульований в нашій мові. Отже, мова йде про відкритість філософії комусь (чомусь). І хоча використання в цьому словосполученні «до» і «для» означає конкретну спрямованість, натякає на дію і мету, все ж перший варіант є більш прийнятним – саме тому, що він вказує не лише на відкритість з одного боку, а на спільну відкритість, на *відкритість у взаємодії*. Відкритість філософії комусь (чомусь) означає відносини «Я – Ти», а не відносини «Я – Воно».

Закритість філософії (як конкретного філософа та/або тієї чи іншої філософської спільноти) так само як відкритість має поліфонію проявів. Можна говорити про закритість філософії від людини, суспільства, культури, самої себе. Означення конкретних проявів закритості філософії потребують прийменника «*від*», який наче відштовхує реальність. Закритість від людини – це відстороненість від людяності, ігнорування екзистенціальних проблем, закритість від суспільства – це закритість від актуальних питань сьогодення, закритість від культури – це закритість від поліфонії творчого життя. Закритість філософії від самої себе – це закритість від попереднього філософського досвіду, закритість від сучасників – як близьких за світоглядом, так і опонентів, це й закритість від власного творчого розвитку.

Закритість філософії обертає її на безплідну схоластику, яка спирається на вузьке коло авторів і, відповідно, розгортає вузьку картину буття і світу, трактуючи її як єдино можливу онтологію і вибудовуючи єдино вірні умови можливості її пізнання. Така діяльність породжує у філософії майже релігійні секти, які можуть бути цілком відокремленими від політичної влади, асоціюючи себе з «чистою наукою», «чистою методологією» й існують в оранжереях (акваріумах, тераріумах тощо), якими стають кафедри, наукові відділи або цілі факультети чи інститути. Проте вказана діяльність може притягувати до філософів (і їх спільнот) політиків, які прагнуть використати їх як своїх ідеологів та/або політтехнологів. В обох цих випадках філософія обертається на *дегуманізуючі маніпуляції розума і розумом*, а тому спочатку втрачає академічну доброчесність, а потім і саму себе.

Я цілком усвідомлюю, що і відкритість, і закритість філософів, відповідно їх концепцій й філософських спільнот є *відносною*. Ми не можемо вказати на абсолютну відкритість чи закритість конкретних представників філософії. Але при цьому ми можемо й повинні констатувати *певні тенденції до відкритості або закритості*. І ми можемо й повинні проголошувати *необхідність відкритості у філософії*.

Мені можуть заперечити, сказавши, що відкритість у філософії за певною межею може бути шкідливою, вона може призводити, наприклад, до еkleктики чи втрати філософією своє неповторної ролі в культурі,

змішуючись з її іншими формами тощо. Так, я усвідомлю цю небезпеку – слід шукати межу відкритості філософії. Проте вважаю, що небезпека закритості для сучасної філософії і, особливо сучасної української філософії, є набагато більшою.

Доволі небезпечним є те, що в кризових умовах, наприклад, в умовах війни, звуження діяльності філософа, його концепції й методології до політичної ідеології може трактуватися як вияв *практичної значущості й відкритості суспільству*. Але така відкритість буде заперечувати інші вияви відкритості філософії, окреслені вище, – людині, культурі, самій собі. Іншими словами, ця відкритість не буде *гуманістичною відкритістю*, яка, на мою думку, конститує філософію. Саме тому філософія навіть в умовах війни повинна залишатися філософією, існуючи поруч з політичними ідеологіями, а не трансформуючись в одну з них.

Важливо розуміти, що за умов авторитарних і тоталітарних тенденцій в суспільстві ідеологізована філософія стає взірцевою в системі освіти, що посилює і укорінює ці тенденції. Якщо ми орієнтуємося на демократичний тип суспільного устрою, закритість ідеологізованої філософії, яка претендує на *єдино правильну відкритість*, є, м'яко кажучи, непродуктивною для освітнього процесу і ключовим критерієм її академічної недоброчесності. Прикметно, що багато українських філософів навіть за умов авторитаризму й тоталітаризму виявляли волю до академічної доброчесності, мудро долаючи ідеологічний тиск і розвиваючи гуманістичну відкритість, зокрема в Київській світоглядно-антропологічній школі [Хамітов 2023а: 37-47].

Вважаю, що *гуманістичну відкритість філософії можна трактувати як основоположний критерій її академічної доброчесності в освіті й науці*. Почну осмислення питання такої відкритості через постановку проблеми значущості й потрібності філософії за межами самої філософії – для особистостей, які не є філософами.

Навіщо філософія потрібна нефілософам?

Наведу типову відповідь про смисл філософії за її межами: для *загального розвитку*. Ті, хто так відповідає, найчастіше вважають, що це стосується передусім студентів університетів та аспірантів, які отримують більш-менш системну інформацію про філософів, їх світогляд та методології – оригінальні способи критичного та креативного осягнення людини та світу.

Якщо відповідь ускладнюється, то *філософію можна визначити як культуру концептуального мислення, що робить людину настільки вільною, щоб не платити за успіх самотністю*. Це є актуальним і для теоретиків, і для практиків.

Розвиваючи концептуальне мислення до рівня сенсожиттєвих запитань і відповідей, філософію можна зрозуміти як основу світоглядної суб'єктності – стану особистості чи спільноти, у якому цінності, принципи і смисли формуються самотійно.

Актуалізація філософії здатна формувати у суспільстві продуктивний діалог не лише на рівні інтересів, а й цінностей. Такий діалог по-справжньому консолідує еліту країни, а також еліту й народ. Це породжує життєздатний суспільний договір і робить країну по-справжньому суверенною та незалежною. В ідеалі це означає моральну красу відносин еліти і народу [Крилова 2022], справжнє соціальне партнерство, яке робить країну конкурентною в мирний час, стійкою і непереможною – під час війни.

Сенс філософії для будь-якої країни – у розвитку креативності й критичності мислення громадян, відповідно, їх світоглядної суб'єктності та світоглядної суб'єктності країни загалом.

В умовах демократії світоглядна суб'єктність громадян та їх вільних асоціацій є не менш значущою, ніж суб'єктність лідерів країни, більше того, остання породжується імпульсом, що йде з громадянського суспільства і пожвавлюється спілкуванням з ним.

В умовах авторитаризму і тоталітаризму світоглядна суб'єктність лідерів країни й держави зумовлює світоглядну суб'єктність громадян. Громадяни авторитарних і тоталітарних країн втрачають статус світоглядних суб'єктів. Вони мають прийняти світогляд від лідерів чи інтелектуалів, яких призначили лідери; суб'єктність пересічного громадянина полягає у засвоєнні світогляду, спущеного «згори», і переведення його в дію.

Філософія в умовах демократії, авторитаризму й тоталітаризму

Сказане вище прояснює місце і роль філософії у суспільствах демократії, авторитаризму й тоталітаризму. У просторі демократії філософія набуває максимальної культурної відкритості, існуючи у вільному різноманітті змістовних напрямів та проявів у культурі у вигляді науки, есеїстики, філософської романістики, кінематографу тощо. Держава в умовах демократії не контролює розвиток філософії і не задає їй ідеологічні вектори. Філософія звільняє свідомість та актуалізує самотійний, критичний, творчий, системний й гуманістичний світогляд у всіх, хто звернувся до неї, а також сприяє світоглядному діалогу в суспільстві.

У просторі демократії відкритість філософії і філософа є органічною і вільною. У філософа може бути спокуса втрачати її під впливом (чи тиском) ринкових відносин, проте це не обмежує його відкритість безпосередньо.

В авторитарних й тоталітарних режимах філософія є служницею ідеології домінуючої партії влади. Її завдання – вірно обґрунтувати громадянам постулати цієї ідеології. Іншими словами, в авторитарних і тоталітарних країнах філософія не має суб'єктності, точніше, її суб'єктність доволі відносна. Звичайно, і в цих країнах можливі оригінальні і навіть видатні філософи, але вони існують попри всю систему суспільних відносин і запитів. І часом вони змушені робити кроки назустріч режиму. Подібне трапилося з Мартіном Гайдеггером – одним із найвідоміших філософів XX століття...

Показово, що офіційна філософія у просторі авторитаризму й тоталітаризму *усувається від есеїстики та романістики*, виявляючи себе у наукоподібній формі, яка, на перший погляд, приховує її зв'язок з ідеологією, але насправді ще яскравіше відтіняє відсутність свободи думки. Це добре видно на прикладі марксизму-ленінізму.

Філософ за умов авторитаризму змушений відстоювати своє право бути відкритим і вільним, часто-густо ризикуючи стати маргіналом. Але у нього є можливість залишатися філософом, будучи *вільним* маргіналом. За умов тоталітаризму ця можливість стає примарною. Філософ несе свою свободу й гуманістичну відкритість як хрест, постійно перебуваючи під загрозою ув'язнення, а то і знищення – тоталітарне суспільство однозначно й категорично предписує, в чому полягає відкритість філософії: це ідеологічне служіння режиму.

Якщо країна є демократичною, але критично залежною від інших країн – і політично, і економічно, і світоглядно, то залежною та *умовно* суб'єктною може ставати і філософія цієї країни; їй можуть нав'язувати роль ідеології. Нерозуміння цієї ситуації здатне розмивати основи *світоглядної суб'єктності* країни, а тому й *цивілізаційної суб'єктності* [Пирожков, & Хамітов 2020] та реального суверенітету. Критичне ж усвідомлення такої ситуації здатне актуалізувати розвиток філософії оригінальних авторів, які відповідають на виклики реальності на противагу філософії інтерпретаторів чужих трендових робіт. Філософія (а, точніше, діалог філософій) оригінальних авторів може посилити та гуманізувати суб'єктність своєї країни у всій її повноті. Особливо важливу роль тут грають філософська освіта і наука, які постають каталізатором цивілізаційного проекту України [Андрущенко, & Хамітов 2017], що потребує для свого досягнення особливих філософських методологій [Пирожков, & Хамітов 2020; Хамітов 2023b].

Філософ – це особливий інтелектуал, який осмислює місце та місію людини у світобудові, а на цій основі – місце та місію своєї країни у світі. В умовах демократії в Україні ми маємо максимально звільнити філософію – насамперед від традицій тоталітарного минулого.

З іншого боку, філософ має бути не лише вільним інтелектуалом, а й патріотом своєї країни, особливо якщо країна веде екзистенціальну війну – війну не лише за виживання, а й за суб'єктність. Проблема полягає в тому, що *філософія належить і водночас не належить своїй країні*. Національна філософія, якщо вона справді *філософія*, стає світовим надбанням. Відбувається це в силу глибинного гуманізму і людиноцентризму філософського мислення. Якщо справжньому філософу доводиться обирати між інтересами держави та інтересами особистості, між патріотизмом та гуманізмом, він обирає інтереси особистості та гуманізм. Тим самим він звільняє владу, державу, патріотизм від можливого (чи дійсного) авторитаризму та тоталітаризму. І в демократичних суспільствах розуміють, приймають та цінують цю місію філософії. (Принаймні, йдеться про справжніх інтелектуалів у науці, мистецтві, політиці).

Природно, що у авторитарних, тоталітарних (і сучасних неототалітарних) суспільствах перед філософом ставлять завдання безумовного служіння владі та державі, називаючи це патріотизмом. Філософу відводиться роль *ідеолога ідеологів*. Але це такий ідеолог ідеологів, який отримує ідеал ззовні – як побажання володаря (за авторитаризму) або як імператив (за тоталітаризму). Прикладом першого може бути Арістотель поруч з Олександром Македонським, прикладом другого – Довженко поряд зі Сталінім. Великий український режисер Олександр Довженко тут згадується не випадково – *українська філософія, починаючи з Григорія Сковороди, спрямована до образного та метафоричного висловлювання своїх ідей – прагне бути філософським мистецтвом* [Хамітов, & Крилова 2021: 200-201; Хамітов 2023с].

Якщо філософ заперечує завдання висловити та обґрунтувати бажаний для авторитарної чи тоталітарної влади ідеал, йому загрожує маргіналізація, депортація чи «перевиховання». Стаючи ж безумовним ідеологом влади, він знищує себе як філософа.

Патріотизм філософа має бути завжди єдиний із критичністю та гуманізмом. Така єдність надає патріотизму філософа відкритості. Це особливо актуально в умовах експансії до його країни неототалітаризму – тоталітаризму в умовах маніпуляцій свідомістю в соціальних мережах Інтернету [Khamitov 2023], що є актуальним сьогодні для всього світу і особливо для України.

Антропологічна й персоналістична спрямованість української філософії як основа її гуманістичної відкритості

Аналіз тенденцій української філософії показує, що вона має відкритість *передусім до людини* [Хамітов, & Крилова 2021: 200-201]. Починаючи з філософії Григорія Сковороди, можна констатувати *людиновимір-*

ний характер української класичної філософії, її антропологічну спрямованість [Сковорода 1983], що й зумовлює констатований вище акцент на філософському мистецтві – адже глибини людського буття в його душевній і духовній складності й екзистенціальній своєрідності недоступні для чистого теоретичного мислення. Антропологізм української філософії виражає людиноцентризм української культури, ментальності, ідентичності, який, на думку В. Кременя, зокрема виявляється в особливих стратегіях освітнього простору [Кремень 2009]. Особисто я вважаю, що дегуманістичні тенденції у світогляді, вчинках, поведінці деяких представників української ідентичності є викривленням цієї ідентичності, вони глибинно суперечать їй, і ця суперечність є деструктивною.

Антропологізм української класичної філософії, який є характерним для Г. Сковороди, П. Юркевича, Т. Шевченка, М. Гоголя [Хамітов 2023с], протистоїть *гносеологізму* німецької класичної філософії, тому гносеологізму, який є характерним для всіх її представників – І. Канта, І.Г. Фіхте, Г.В.Ф. Гегеля і навіть Ф.В.Й. Шеллінга.

В цьому плані українська класична філософія резонує з ученням Л. Фейєрбаха, який не просто завершує німецьку класичну філософію, а прагне перевершити її своїм антропологізмом, який долає гносеологізм. Однак, на відміну від філософії Л. Фейєрбаха, українська класична філософія має антропологізм без матеріалізму, це *ідеалістичний і персоналістичний антропологізм*. Антропологізм української класичної філософії не спрямований проти християнського світогляду, він органічний йому, розгортає потенціал цього світогляду.

Відповідно онтологічні вчення, які розгортаються в річищі української класичної філософії, засновуються не на безособовому ґрунті Абсолютної ідеї чи матерії, вони укорінені в розумінні людини як Мікрокосму, який унікально представляє Макрокосм і потребує діалогу з Іншими, який має свій Мікрокосм. Це спонукає людину до розвитку особистості і, одночасно, відкриває гуманістичні шляхи й акценти такого розвитку. В сучасній українській філософії це виражається у розумінні онтології як мета-антропології – теорії, що трактує трансцендування в буденному, граничному, метаграничному екзистенціальних вимірах буття людини умовою можливості освоєння буття світу загалом [Хамітов 2023b].

Гуманістична відкритість української філософії породжується прийняттям самореалізації особистості основою розвитку суспільства, а не навпаки. Персоналізм – світоглядний принцип, згідно з яким особистість, її вільний розвиток є найвищою цінністю буття – постає і як архетип української культури і як фундаментальна ознака філософії цієї культури [Кульчицький 1985]. Персоналізм української філософії, який розгортає потенціал антропологізму, є запорукою її дійсної, а не ілюзорної гуманістичної відкритості. Адже на відміну від антропологізму,

який постулює *цінність людини*, персоналізм наполягає на *необхідності її розвитку*.

Принципи персоналізму як ознаки саме української філософії розвиваються у дослідженнях українського філософа О. Кульчицького, який пропонує концепцію «українського персоналізму» [Кульчицький 1985]. Важливо зазначити, що в його розумінні «українській персоналізм» виступає не замкненим, «хутірським» вченням, а розгортається в тісному зв'язку зі світовою філософською думкою, є складовою частиною європейської культури, європейським культурним феноменом» [Хамітов 2024b: 268]. Цікаво, що підхід О. Кульчицького резонує з фундаментальною онтологією М. Гайдеггера. Зокрема, український філософ висловлює ідею про те, що «розуміння основ буття людиною можливе лише через аналіз свого буття як екзистенції. На цій основі О. Кульчицький доповнює онтологію аксіологією, показуючи їх глибинну спорідненість» [Хамітов 2024b: 268].

Ці тенденції маємо у філософській творчості В. Шинкарука, який на початку 1990-х років XX століття ініціює «екзистенціальний поворот» в українській філософській антропології, концептуалізуючи екзистенціали «віра», «надія», «любів» [Шинкарук 1994], І. Бичка, який досліджує екзистенціал свободи як умову справжньої відкритості людини світові і в цьому контексті спільно з А. Бичко – специфіку української інтелігенції [Бичко, А., & Бичко, І. 1997], М. Поповича, який прагне досягнути природу людяності [Попович 2016], В. Табачковського, який ставить питання про єднання екзистенціального й есенціального підходів до буття людини і світу [Табачковський 1996]. На основі цих підходів розвивається вже згадана Київська світоглядно-антропологічна школа, одним із смислових векторів якої стає концепція і напрям метаантропології [Хамітов 2023a; Хамітов 2023b], що поєднує антропологізм і персоналізм, роблячи акцент на особистісному розвитку людини в різних екзистенціальних вимірах. Підходи Київської світоглядно-антропологічної школи в системі освіти розвиваються через постановку проблеми людини і світу у центрі розгляду [Губерський 2024; Хамітов, & Крилова 2018].

Осмысливши антропологізм і персоналізм класичної й сучасної української філософії, а також гуманістичну відкритість як її унікальний потенціал, окреслимо проблеми і виклики, які здатні заважити розкриттю цього потенціалу і навіть викривляти його.

У чому проблемність сучасної філософії в Україні і складність її завдань?

Українська філософія наприкінці XX століття вийшла з шинелі марксизму, пройшла крізь сито плюралізму, а далі на неї чекали каламутні води постмодернізму. З цих вод вона вибралася на берег і готова була

знайти свою справжність у розмаїтті авторів, напрямів і шкіл, коли жодний «ізм» не може вважатися головним, але стереотипи минулого виявилися вельми сильними.

У радянському марксизмі всі цінності були зрозумілі і спущені «згорни», в епоху перебудовного плюралізму ці цінності подрібнилися на безліч уламків, а коли до нас дійшла «ситуація постмодерну» з її філософським осмисленням у вигляді постмодернізму, в якому всі цінності зазнають іронічного осміяння й так званої деконструкції, ці уламки глибоко поранили серця і розуми.

Для розуміння шляхів можливого зцілення варто усвідомити, що постмодернізм став заміною марксизму, а заперечення сакральних принципів і цінностей (метанаративів) саме перетворилося на сакральний принцип. І ось, нарешті, за доби екзистенціальної війни сакральні принципи і цінності знову відновилися. Новий модерн виштовхує постмодерн зі сцени історії. Це глибинний виклик для всієї світової філософії, в тому числі для української.

Виникає питання про завдання, роль та місію вітчизняної філософії з її антропологізмом, персоналізмом і гуманістичною відкритістю як тими ознаками, що сприяють розкриттю академічної доброчесності цієї філософії в надскладних умовах не лише екзистенціальної війни, а й повоєнного відновлення, умовах, які потребують *особливого* розвитку українського народу – розвитку його *особистісного потенціалу* [Пирожков, & Хамітов 2025]. Це є надзвичайно актуальним для сучасної України. Лише народ, який особистісно розвивається під час війни, може здобути справедливий мир. Більше того, зробити його *гуманістичним миром* під час повоєнного відновлення, що означає відкритість світу і вихід на новий рівень цивілізаційної суб'єктності.

Якщо виходити з того, що особистісний потенціал народу — це «кількісна і якісна характеристика людини та спільноти, яка окреслює критичність, інноваційність, ініціативність, моральність і здатність до конструктивної співтворчої взаємодії» [Пирожков, & Хамітов 2025: 12-13], то саме розвиток філософії є ключовим фактором розвитку цього потенціалу.

Для глибини осмислення проблеми пропоную окреслити три сценарії розвитку української філософії.

Якими можуть бути сценарії розвитку філософії в Україні та які перспективи її відкритості?

Свого часу в низці публікацій я запропонував усвідомити та обговорити три *можливі* сценарії розвитку філософії в Україні, які, на мою думку, є актуальними для філософії будь-якої демократичної країни, що має тоталітарне й авторитарне минуле. Сьогодні я переконуюсь у акту-

альності цих сценаріїв. Вони так само відображають проблеми та кризи в суспільстві та філософії. Хіба що війна в Україні, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, внесла свої корективи у їх формулювання.

Сценарій 1. Філософія національної меншовартості. Вона займається переважно перекладами та коментарями зарубіжних авторів та перетворюється на *філософію освічених тубільців*. По суті, така філософія відмовляється від свободи творчої думки та самотності в ім'я готових «благ цивілізації» та орієнтує суспільство і в мирний час, і під час війни шукати основи перемог та процвітання не в собі, а зовні. Зрозуміло, що така філософія закрита від себе, свого розвитку, а тому деформує і людину, і суспільство, і культуру.

Сценарій 2. Філософія національної надвартості. Подібна філософія усвідомлено чи несвідомо зациклюється на дослідженні передусім вітчизняних авторів та величі національного духу. Це *філософія чистого національного розуму* без критичного ставлення до нього. Така філософія як, втім, і *філософія освічених тубільців* несе у собі зародки авторитаризму, знищуючи адекватність за умов і війни, і миру. Подібна філософія закривається від світових досягнень, а тому також деформує людину, суспільство, культуру, відчужуючи не лише від оточуючого світу, а від *справжньої суб'єктності* в цьому світі.

Сценарій 3. Філософія гуманістичної відкритості або філософія свободи і гідності особистості. Це філософія авторів, відкритих до діалогу з класиками та сучасниками, із зарубіжними та вітчизняними колегами, з прихильниками та опонентами, філософія, що пробуджує свободу думки, критичність та креативність. Я говорю про таку філософію, автори якої мають мужність зайняти позицію та прийняти повну відповідальність за свої ідеї та їх втілення.

Це філософія, відкритість якої означає вихід в публічний простір за межі університетів і академічних інститутів, вона ставить питання, що реально хвилюють сучасників і дає на них продумані та чесні (нехай і не завжди прості!) відповіді. Безумовно, це не завдання одного філософа, необхідне спілкування та взаємодія. Проте кожен філософ має на самоті створити свою методологію як оптику бачення світу. Філософи, на відміну від ідеологів, не співають хором. Свого часу я вибрав для себе таку оптику бачення – метаантропологію – філософію виходу за межі буденності зі збереженням людяності, що продовжує гуманістичні ідеї великого українського філософа Григорія Сковороди, відомого німецького філософа Макса Шелера та сучасні підходи Київської світоглядно-антропологічної школи. І пропоную колегам, а також усім, хто вільно мислить, вступити у діалог.

Сьогодні Україні потрібна філософія, яка знаходить «золоту середину» між крайнощами пізнання і творчості, теорії і практики. У дні

трагічних випробувань вона має бути готова випробувати і себе як *філософський психоаналіз*, який ставить і вирішує проблеми світоглядних і екзистенціальних криз конкретних особистостей під час війни та *філософія політики*, яка розкриває для політичної практики смисли та наслідки того чи іншого вибору. Така філософія буде по-справжньому академічно доброчесною і стане каталізатором розвитку дійсної інтелектуальної еліти [Хамітов 2024a].

Йдеться про філософію, яка позбавилася снобізму *ритуальної наукоподібності*, успадкованої від тоталітарного минулого, і поруч із новаторськими теоріями прийняла есе, вірш, роман, новелу та фільм як свої *дійсні прояви*. Це тим більше важливо для України з її кордоцентризмом, а тому налаштованістю не лише на наукові, а й на художні прояви філософії в культурі, що не заперечує академізм, а посилює його, робить повнокровнішим, впливовішим, наповнює життєвою силою [Хамітов 2022].

Україна сьогодні потребує філософії, яка здатна осмислити наслідки занурення сучасної людини у віртуальний світ екранної культури [Світла 2019], протистояти тому, що я називаю «гул-мисленням» і «чат-бот-мисленням» – когнітивним практикам пошуку інформації в Інтернеті і звернення до «чат-ботів» зі штучним інтелектом для вирішення проблем і завдань й сприйняття виданої інформації як власних здобутків. «Гул-мислення» і «чат-бот-мислення» є небезпечними в будь-якій сфері людської діяльності, але особливо вони небезпечні у сферах освіти і науки – сферах, де відбувається становлення творчого мислення і його подальший розвиток і реалізація. Поширення таких форм мислення загрожують волі до пізнання, творчості й співтворчості, пов'язаній з ними свободі і відповідальності, а тому можуть зруйнувати основи еволюції виду «*Sapiens*. Людина розумна» [Харарі 2018]. Вважаю, що українські філософи, як і філософи всіх країн світу, повинні зупиняти людство перед прірвою когнітивної, креативної і моральної неспроможності.

Колись, в тепер вже далекому 2015 році, на своїй сторінці у Фейсбуці я писав, що філософія в Україні, яка розвиватиметься за третім сценарієм, здатна усвідомити національну ідею як логіку виходу національної культури на світовий рівень, а тому шукає осмислення глобальної суперечності всього свого часу, прагне духовно розв'язати його і вийти до розв'язання вічних протиріч людського буття. Лише ця філософія може бути цікавою для світу і стати духовним ключем для гідного майбутнього нашої країни.

Тепер я додам: така філософія здатна запропонувати своїй країні відкриту світоглядну суб'єктність з ідеями нового гуманізму [Khamitov 2023], який здатний перемогти неототалітаризм з його мережевими

маніпуляціями народами, світоглядним хаосом з «чорними лебедями» [Taleb 2011] та вічною війною як «природним» станом людства.

Вірю в цю перемогу, а також у ключову роль української філософії в її наближенні.

Посилання:

- Андрущенко, В. (2018). *Організоване суспільство: проблеми суспільної самоорганізації та інституалізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу*: у 2 кн. 3-те вид., виправл., доповн. Київ: Знання України. Кн. 1: Від мрії до дії; Кн. 2: Філософія новітнього державотворення. Київ: Знання України.
- Андрущенко, В. (2025). *Просвітницька одіссея розуму*. Київ: Знання України.
- Андрущенко, В. & Хамітов, Н. (2017). Філософська освіта і наука як каталізатор цивілізаційного проєкту України. *Вища освіта України*, (2), 5-17.
- Бичко, А. К., & Бичко, І. В. (1997). *Феномен української інтелігенції. Спроба екзистенціального дослідження*. Дрогобич: Без видавництва.
- Бойченко, М. (2019). Інституційні засади академічної доброчесності: філософська та правова концептуалізація. *Філософія освіти*, 24(1), 97-114. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-97-114>
- Губерський Л. В. (ред.). (2024). *Людина і світ: підручник* / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, А. Є. Конверський та ін. 4-те вид., перероб. та доп. Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Конверський, А. (2022) *Критичне мислення. Підручник*. Київ: Центр навчальної літератури.
- Крилова, С. (2020). *Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу*. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Київ: КНТ.
- Крилова, С., & Крилова, В. (2023). Феномен академічної харизми вченого в науці та освіті. *Вища освіта України*, (2), 46-52. [https://doi.org/10.32782/UDU-VOU.2023.2\(89\).06](https://doi.org/10.32782/UDU-VOU.2023.2(89).06)
- Кремень, В. Г. (2009). *Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору*. Київ: Педагогічна думка.
- Кульчицький, О. (1985). *Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза*. Мюнхен-Париж: Без видавництва.
- Пирожков, С. І., & Хамітов, Н. В. (2020). *Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини*. Київ: Наукова думка.
- Пирожков, С. І., & Хамітов, Н. В. (2025). Розвиток українського народу в часи екзистенціальної війни і повоєнного відновлення. *Вісник Національної академії наук України*, (5), 11-23. <https://doi.org/10.15407/vsn2025.05.011>
- Попович, М. (2016). *Бути людиною*. Київ: Києво-Могилянська академія.
- Сковорода, Г. (1983). *Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи*. Київ: Наукова думка.
- Світла, В. (2019). *Кіно і телебачення: арт-терапія душі, зачарованої екраном. Вступ до екранної метаантропології*. Київ: КНТ.
- Табачковський, В.Г. (1996). Творча спадщина О. Кульчицького та Київська світоглядно-антропологічна школа. *Філософсько-антропологічні читання '96*, (2), 20-31.

- Хамітов, Н. (2024а). Академічна доброчесність – шлях до справжньої інтелектуальної еліти. *Дзеркало тижня*, 22 грудня 2024 року. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/akademichna-dobrochesnist-shljakh-do-spravzhnoji-intelektualnoji-eliti.html>
- Хамітов, Н. (2023а). Академічна доброчесність як виклик, вимога і воля контексти філософської антропології, етики й філософії освіти. *Філософія освіти*, 29(2), 27-47. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-2>
- Хамітов, Н.В. (2022). Академічна філософія як наука і мистецтво. *Вісник Національної академії наук України*, (4), 59-73. <https://doi.org/10.15407/visn2022.04.059>
- Хамітов, Н. (2024b). Персоналізм. В Н. Хамітов (ред.). *Філософія науки і культури: словник*. (С. 267-270). Київ: КНТ.
- Хамітов, Н. (2023b). *Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*. 5-е видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ.
- Хамітов, Н. В. (2023с). Філософське мистецтво Григорія Сковороди і дискусії щодо розвитку гуманітарної сфери України. *Вісник Національної академії наук України*, (6), 84-99. <https://doi.org/10.15407/visn2023.06.084>
- Хамітов, Н. & Крилова, С. (2021). Витоки і риси української класичної філософії. В Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. *Історія філософії. Проблема людини. Вступ до філософської антропології як метаантропології*. 6-е видання, перероблене та доповнене. Київ: КНТ.
- Хамітов, Н. & Крилова, С. (2024). Культура скасування. В Н. Хамітов, Л. Шашкова, С. Крилова. *Словник новітніх термінів філософії науки і філософії культури*. (С. 200-201). Київ: Vadex.
- Хамітов, Н. & Крилова, С. (2018). *Філософський словник. Людина і світ*. 2-е видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ.
- Харарі, Ю. Н. Sapiens. (2018). *Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього*. Пер. з англ. Я. Лебеденка. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2-вид.
- Шашкова, Л. О., Крилова, С. А. (2023). Академічна доброчесність і академічна харизма вченого: цінності відкритості й довіри. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*, 22(2), 86-91. <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.17>
- Шинкарук, В. (1994). Віра, Надія, Любов. *Віче*, 3(24), 145–150.
- Khamitov, N. (2023). *The War in Ukraine and the new Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of the 21st century*. Sofia: KIBEA Publishing.
- Taleb, N. (2011). *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*. Harlow: Penguin Books.

References:

- Andrushchenko, V. (2025). *Educational odyssey of the mind*. Kyiv: Knowledge of Ukraine.
- Andrushchenko, V. (2018). *Organized society: problems of social self-organization and institutionalization during the period of radical transformations in Ukraine at the turn of the century: experience of socio-philosophical analysis: in 2 books*. 3rd ed., corrected, supplemented. Kyiv: Knowledge of Ukraine. Book 1: From dream to action; Book 2: Philosophy of modern state formation. Kyiv: Knowledge of Ukraine.
- Andrushchenko V. & Khamitov N. (2017). Philosophical education and science as a catalyst for the civilizational project of Ukraine. *Higher Education of Ukraine*, (2), 5-17.
- Bychko, A. K., & Bychko, I. V. (1997). *The phenomenon of the Ukrainian intelligentsia. An attempt at existential research*. Drohobych: Without publishing house.

- Boichenko, M. (2019). Institutional foundations of academic integrity: philosophical and legal conceptualization. *Philosophy of Education*, 24(1), 97-114. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-97-114>
- Gubersky, L. V. (ed.). (2024). *Man and the world: textbook* / V. P. Andrushchenko, L. V. Gubersky, A. E. Konversky et al. 4th ed., revised and supplemented. Kyiv: VPC "Kyiv University".
- Harari, Y. N. (2018). *Sapiens: A brief history of mankind*. (Y. Lebedenko, trans.). Kharkiv: Family Leisure Club, 2nd ed.
- Khamitov, N. (2024a). Academic integrity – the way to the true intellectual elite. *Dzerkalo tyzhnia*, December 22, 2024. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/akademichna-dobrochesnist-shlakh-do-spravzhnoji-intelektualnoji-eliti.html>
- Khamitov, N. (2023a). Academic integrity as a challenge, requirement and will in the context of philosophical anthropology, ethics and philosophy of education. *Philosophy of education*, 29(2), 27-47. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-2>
- Khamitov, N.V. (2022). Academic philosophy as science and art. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, (4), 59-73. <https://doi.org/10.15407/vism2022.04.059>
- Khamitov, N. (2024b). Personalism. In N. Khamitov (ed.). *Philosophy of science and culture: dictionary*. (Pp. 267-270). Kyiv: KNT.
- Khamitov, N. (2023b). Philosophical anthropology: current problems. From theoretical to practical turn. 5th edition, revised and supplemented. Kyiv: KNT.
- Khamitov, N.V. (2023c). The philosophical art of Hryhoriy Skovoroda and discussions on the development of the humanitarian sphere of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, (6), 84-99. <https://doi.org/10.15407/vism2023.06.084>
- Khamitov, N. (2023). *The War in Ukraine and the new Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of the 21st century*. Sofia: KIBEA Publishing.
- Khamitov, N. & Krylova, S. (2018). *Philosophical dictionary. Man and the world*. 2nd edition, revised and supplemented. Kyiv: KNT.
- Khamitov, N. & Krylova, S. (2024). Cancel culture. In N. Khamitov, L. Shashkova, S. Krylova. *Dictionary of modern terms in the philosophy of science and philosophy of culture*. (Pp. 200-201). Kyiv: Vadex.
- Khamitov, N. & Krylova, S. (2021). Origins and features of Ukrainian classical philosophy. In Khamitov N., Garmash L., Krylova S. *History of philosophy. The problem of man. Introduction to philosophical anthropology as metaanthropology*. 6th edition, revised and supplemented. Kyiv: KNT.
- Konverskyi, A. (2022). *Critical thinking. Textbook*. Kyiv: Center for Educational Literature.
- Kremen, V. G. (2009). *Philosophy of humanism in strategies of educational space*. Kyiv: Pedagogical thought.
- Krylova, S. (2020). *The beauty of a person in the life practices of culture. Experience of social and cultural metaanthropology and androgynous analysis*. 2nd edition, revised and supplemented. Kyiv: KST.
- Krylova, S., & Krylova, V. (2023). The phenomenon of academic charisma of a scientist in science and education. *Higher Education of Ukraine*, (2), 46-52. [https://doi.org/10.32782/UDU-VOU.2023.2\(89\).06](https://doi.org/10.32782/UDU-VOU.2023.2(89).06)
- Kulchytsky, O. (1985). *Ukrainian personalism. Philosophical and ethnopsychological synthesis*. Munich-Paris: Without publishing house.

- Pirozhkov, S. I., & Khamitov, N. V. (2025). The development of the Ukrainian people during the existential war and post-war recovery. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, (5), 11-23. <https://doi.org/10.15407/visn2025.05.011>
- Popovych, M. (2016). *To be a person*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy.
- Pyrozkhov, S. I., & Khamitov, N. V. (2020). *Civilizational subjectivity of Ukraine: from potentials to a new worldview and human existence*. Kyiv: Naukova Dumka.
- Shashkova, L. O., Krylova, S. A. (2023). Academic integrity and academic charisma of a scientist: values of openness and trust. *Sofia. Humanitarian and religious studies bulletin*, 22(2), 86-91. <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.17>
- Shinkaruk, V. (1994). Faith, Hope, Love. *Viche*, (3(24), 145–150.
- Skovoroda, G. (1983). *Poems. Songs. Fables. Dialogues. Treatises. Parables. Prose translations. Letters*. Kyiv: Naukova Dumka.
- Svitla, V. (2019). *Cinema and television: art therapy of the soul enchanted by the screen. Introduction to screen metaanthropology*. Kyiv: KNT.
- Tabachkovsky, V.G. (1996). The creative heritage of O. Kulchytsky and the Kyiv worldview-anthropological school. *Philosophical-anthropological readings '96*, (2), 20-31.
- Taleb, N. (2011). *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*. Harlow: Penguin Books.

Nazip Khamitov. The openness of philosophy to man, society, culture, to itself: modernity and scenarios of future

The article raises the problem of openness and closedness of philosophy. It is proved that the openness of philosophy is an important criterion of its academic integrity in education and science. The openness of philosophy is understood as openness to man, society, culture, and itself. Openness to man gives philosophy the sharpness of existential problems and makes it humanistic, openness to society brings it into modern problems and makes it relevant, openness to culture fills various forms of creativity with fresh air. The openness of philosophy to itself is interpreted in three aspects. This is, firstly, openness to the creative achievements of predecessors, the past of philosophy, its history. Secondly, it is the openness of the activities of contemporaries, dialogue with them. Thirdly, it is the author's openness to himself, the courage not only to interpret others, but also to create his own worldview, concepts, style. Philosophy in its openness is defined as a culture of conceptual thinking, which makes a person so free that he does not pay for success with loneliness. In this context, philosophy can be understood as the basis of worldview subjectivity – a state of a person or community in which values, principles and meanings are formed independently. The actualization of open philosophy is able to form a productive dialogue in society not only at the level of interests, but also of values. Such a dialogue truly consolidates the country's elite, as well as the elite and the people. This generates a viable social contract and allows the country to be truly sovereign and independent. Ideally, this means the moral beauty of the relationship between the elite and the people, a true social partnership that makes the country competitive in peacetime and stable and invincible in wartime. Three scenarios for the development of Ukrainian philosophy and the

prospects for its openness in the future are distinguished, which reflect the trends of modernity and, ultimately, relate to the philosophy of any democratic country.

Keywords: *philosophy, openness, humanistic openness, man, society, culture, academic integrity, philosopher, anthropology, humanism, personalism, meta-anthropology.*

Хамітов, Назип, член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (Україна), Президент Міжнародної асоціації філософського мистецтва. Сфера наукових інтересів: філософська антропологія, філософія культури, метаантропологія, філософський психоаналіз, етика, естетика, філософія освіти.

E-mail: nez.swetly@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8193-9383>

Khamitov, Nazip, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Leading Researcher of the H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine), President of the International Association of Philosophical Art. Field of scientific interests: philosophical anthropology, philosophy of culture, meta-anthropology, philosophical psychoanalysis, ethics, aesthetics, philosophy of education.

E-mail: nez.swetly@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8193-9383>